

УДК 343.98

О. В. Ходанович
кандидат психологічних наук
старший судовий експерт

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ВСТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У СПРАВАХ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

В статті проаналізовано думки науковців щодо алгоритму експертної діагностики моральної шкоди. Виділено основні психодіагностичні задачі судово-психологічної експертизи у справах моральної шкоди. Окреслено проблемні питання застосування експертних методик щодо встановлення розміру компенсації моральної шкоди.

Постановка проблеми. Побудова правового суспільства вимагає всілякої гуманізації права, надійного забезпечення принципів обґрунтованості та справедливості рішень, максимальної індивідуалізації відповідальності і передбачених законом заходів правового впливу.

У цивільному процесі, як і в кримінальному судочинстві при вирішенні конфліктної ситуації в центрі уваги перебувають суб'єкти з власними індивідуально-психологічними особливостями, що спричиняє появу питань психологічного змісту. Допомогти вирішити їх покликана судово-психологічна експертиза. Предметом психології є психіка (суб'єкта) як сукупність психічних властивостей (як відносно стабільних характеристик індивіда), процесів (динамічних, таких, що розвиваються у часі характеристик) і станів (таких, що мають певні часові обмеження) [5]. Предметом судово-психологічної експертизи може виступати будь-який елемент з структури психіки, який виступає детермінантою юридично значимої діяльності, тобто коли психічна властивість, процес або стан набувають юридичної значущості.

Згідно з п. 6.4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [3] основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості;
- мотивовітвірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

Актуальність дослідження. Для об'єктивного розгляду і вирішення справ щодо вирішення питання компенсації моральної шкоди вимагає звер-

нення законодавця до феноменів, які мають психологічну природу з приводу встановлення фактичних даних відносно негативних змін психічної діяльності особи внаслідок дії/бездіяльності людини, що заподіяла шкоду.

Моральна шкода має психологічний зміст та зумовлює використання в законі психологічної термінології, надаючи пріоритетного значення психологічної експертизи серед інших видів експертиз.

Психологічним змістом моральних страждань є негативні зміни психічної діяльності особи. Для адаптації до цих змін суб'єкту необхідно затратити психічні ресурси, які в іншій ситуації він міг би витратити на інші корисні для себе цілі. Такі «суб'єктивні втрати» або несприятливі придбання і складають психологічний компонент моральних страждань. Експертами вивчається психічна діяльність особи, яка претендує на компенсацію моральної шкоди, в юридично значущий період, що включає ситуацію заподіяння моральної шкоди, а також ситуацію, що настала після правопорушення, пов'язану з моральними і фізичними стражданнями. Іноді досліджується ситуація соціальної взаємодії між особою, що заподіяла шкоду і потерпілою особою, між потерпілим і оточуючим його соціумом.

Категорія моральної шкоди міститься в цивільному, трудовому, кримінально-процесуальному законодавстві. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків. Згідно зі ст. 23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Право на відшкодування моральної шкоди завданої внаслідок кримінального правопорушення відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу має потерпілий та цивільний позивач. Відповідно до ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Потерпілим є також особа, яка не є завником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Відповідно до ст. 61 КПК України

цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому цим Кодексом, пред'явила цивільний позов. Отже, першочергово для отримання права на відшкодування моральної шкоди завданої внаслідок кримінального правопорушення потерпілому необхідно відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України подати заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або залучення її до провадження як потерпілого. Що ж стосується цивільного позивача, то право на відшкодування моральної шкоди у нього з'являється з моменту подання позовної заяви до органу досудового розслідування або суду. Цивільний позов у кримінальному провадженні відповідно до ст. 128 КПК України може бути пред'явлений до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Відповідно до ст. 61 КПК України права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Для винесення обґрунтованого та виваженого рішення суд, окрім конкретних обставин справи повинен врахувати індивідуальні особливості позивача, що вплинули на його негативні переживання, тому обов'язковими діагностичними задачами судово-психологічної експертизи у справах моральної шкоди є:

- встановлення негативних змін психічної діяльності потерпілого;
- визначення ступеню прояву цих змін (глибина, інтенсивність, тривалість);
- визначення впливу індивідуально-психологічні особливостей на характер змін психічної діяльності;
- прогноз несприятливих змін у психічній діяльності суб'єкта [2, с. 143-149].

Проблемним питанням залишається встановлення розміру компенсації нанесеної моральної шкоди у грошовому еквіваленті. Відповідно до Реєстру методик проведення судових експертиз у розділі «Психологічна експертиза», на сьогодні відсутні діючі методики встановлення заподіяння моральної шкоди та оцінки розміру компенсації спричинених страждань [8].

Згідно із п. 4.14. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [3] для вирішення розміру компенсації спричинених страждань експерт у своєму висновку керується:

- нормативними актами;
- загальновідомі в науковій практиці психологічні методики та їх авторські модифікації;
- рекомендованою науково-технічною та довідковою літературою;

- іншими інформаційними джерелами;
- методиками з Реєстру методик проведення судових експертиз.

Однак, відсутність офіційно розробленої та прийнятої на законодавчому рівні методики встановлення заподіяння моральної шкоди та оцінки розміру компенсації спричинених страждань, є підставою для знецінення висновку експерта з боку представника тієї сторони, не на користь якої розрахований розмір компенсації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння моральних страждань і моральної шкоди як зміни психічної діяльності, тобто як якісної характеристики психічної діяльності, а й зміни якості життя, зміни особистості й процесу адаптації, знаходять відображення в працях фахівців, котрі розглядають дані зміни в якості психологічної складової моральних страждань [4, 12, 16, 14, 15, 16, 17].

До того ж, важливим є те, що при захисті прав громадян мають значення такі, що настали, негативні зміни психічної діяльності. Коли об'єктом експертизи є психічна діяльність постраждалої особи, дослідження спрямоване на встановлення психологічного компоненту моральних страждань суб'єкта. Висновок експерта, в такому разі може слугувати доказом того або іншого ступеню моральних страждань, визначення якого є необхідним для встановлення розміру компенсації.

Виклад основного матеріалу. При розгляді цивільних справ чи кримінальних проваджень лише юридичних знань недостатньо, такі цивільні справи або кримінальні провадження потребують проведення судово-психологічної експертизи встановлення й відшкодування (компенсації) моральної шкоди, котра допомагає визначити факт наявності моральних страждань, їх ступінь, глибину, вплив, встановити причинно-наслідковий зв'язок змін психічної діяльності постраждалої особи та дій особи, яка спричинила шкоду. Судово-психологічна експертиза за цивільними справами та кримінальними провадженнями про моральну шкоду є порівняно новим видом експертизи.

Психологічним змістом наповнені слова «моральний», які використовуються для визначення терміну «моральна шкода». Отже, поняття, що органічно входять до норми права, за своєю семантикою є психологічними, тобто спеціальними, не правовими, відбивають конкретні психічні феномени, котрі цими нормами враховуються [17]. Лише експерт-психолог в змозі встановити наявність або відсутність ознак завданої особі моральної шкоди. Визначення змісту моральної шкоди, як страждань означає, що дії особи, яка завдала шкоди, обов'язково повинні знайти відображення у свідомості потерпілого, викликати певну психічну реакцію. До того ж несприятливі зміни в охоронюваних законом благах, відбиваються у свідомості людини у формі негативних відчуттів (фізичних страждань) або переживань (моральні страждання). Змістом переживань може бути страх, сором або інший несприятливий у психологічному аспекті стан. Вочевидь, як зазначає О. М. Ерделевський, будь-яка неправомірна дія або бездіяльність можуть викликати у потерпілого

моральні страждання різного ступеню і позбавити його повністю або частково психічного благополуччя [18]. Судова психологічна експертиза дає змогу встановити факт спричинення моральних страждань (моральної шкоди) позивачу, психотравмуючі фактори ситуації, з якими пов'язане переживання моральних страждань, а також визначити орієнтовний розмір можливої компенсації за моральні переживання. Отже, основною метою судової психологічної експертизи моральної шкоди є: наявність/відсутність моральних страждань внаслідок «незаконних дій, або бездіяльності інших осіб»; причинний зв'язок між ситуацією спричинення шкоди та стражданнями; встановлення, в чому саме полягають моральні страждання в юридично визначених обставинах; інтенсивність, глибина та тривалість страждань.

Для правильного призначення психологічної експертизи враховується не лише загальна підстава – необхідність використання спеціальних знань, а й окрема, спеціальна підстава, що відбиває специфіку експертного завдання, потенційну юридичну (доказову) значимість результатів дослідження. Спеціальна підстава призначення судово-психологічної експертизи, полягає у наявності в суду обґрунтованого сумніву в здатності особи (конкретного учасника процесу) правильно відобразити зовнішні та внутрішні сторони події, обставин, що мають значення для правильного розгляду й вирішення справи або кримінального провадження [13, с. 88].

Постанова слідчого або ухвала суду про призначення експертизи як процесуальної підстави її проведення, обов'язково повинна містити загальні і спеціальні обґрунтування щодо застосування спеціальних психологічних знань у формі експертизи. Спеціальна підстава індивідуальна для кожного виду експертизи, вона є похідною від загального предмета експертизи та компетенції експерта певної спеціальності. До того ж, у ньому повинен відбиватися об'єктивний зв'язок між окремим предметом дослідження та шуканим юридичним фактом, що логічно визначає ймовірну доказову значущість висновку експерта. Щоб виявити наявність такого зв'язку, необхідно звернутися до норм матеріального права, оскільки саме в них закладені об'єктивні ознаки для можливості використання спеціальних знань. Іншими словами, необхідно виявити наявність в змісті норм права, так званих, психологічних елементів. До того ж, необхідно брати до уваги, що взаємозв'язок між психологічним змістом норм права й потребою у психологічній експертизі носить не причинно-наслідковий, а функціональний характер [10, с. 48]. Спеціальною підставою призначення судово-психологічної експертизи можна вважати психологічні обставини, що містяться в нормах права, які мають самостійне юридичне значення.

Правові принципи судово-психологічної експертизи моральної шкоди є загальноприйнятими для всіх видів експертиз. Це такі принципи як: об'єктивність, законність, повнота і всебічність дослідження, справедливість і гуманність, принцип правового статусу підекспертної особи.

Об'єктом дослідження є психічна діяльність особи, яка претендує на компенсацію моральної шкоди у юридично значущий період, що включає ситуацію завдання моральної шкоди, а також ситуацію, яка настала після правопорушення, пов'язана із моральними й фізичними стражданнями. Об'єкт експертизи, представлений в таких матеріалізованих джерелах інформації: матеріалах цивільної справи або кримінального провадження, медичній документації, інших документах, що підтверджують факт негативного впливу на постраждалу особу, протоколах експертного дослідження, поведінкових актах, а також продуктах психічної діяльності. Джерелом інформації може бути сам суб'єкт переживань як носій особливої властивості оточуючого світу – психіки [4, с. 16]. Предметом дослідження є фактичні дані щодо змін у психічній діяльності постраждалого, які настали в результаті дії (бездіяльності) особи, яка завдала шкоди. Виходячи з цього, основними завданнями виду судової експертизи є визначення наявності/відсутності факту негативних змін, з боку психіки підекспертної особи як прояв моральних страждань, що викликані діями відповідача; рівня (глибини) ураження психіки.

Поняття «моральна шкода» визначено в Постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 № 4, де в п. 3 постанови визначено, що під моральною шкодою розуміють втрати немайнового характеру внаслідок моральних або фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [7].

Клінічною складовою юридичного поняття «моральна шкода» є поняття «моральні страждання», яке розкривається у спеціальній літературі як психогенний розлад психіки або донозологічне психогенне хвилювання [11, с. 337-347]. Під час встановлення факту завдання моральної шкоди необхідним є доведення наявності у позивача моральних страждань як одного з критеріїв такої шкоди, і що вони перебувають у прямому причинно-наслідковому зв'язку з протиправними діями відповідача.

Моральні страждання завжди проявляються негативними змінами у психіці і можуть торкатися її різних рівнів – від зміни темпераменту й цінностей особистості до виникнення психічних розладів різної тривалості. Окрім того, що найвищий рівень регуляції поведінки (особистісний, індивідуальний, індивідний або психофізіологічний), зазнав змін внаслідок завдання шкоди постраждалому, тим глибше й тяжче будуть його моральні страждання [4, с. 19-32]. Визначення таких станів є компетенцією експерта-психолога, яким може бути встановлено не лише факт негативної зміни у психіці, яка проявилася моральними стражданнями, а й ступінь тяжкості.

Приводи для призначення судово-психологічної експертизи моральної шкоди базуються на тому, що необхідно вирізняти факти й думки. За недостатності показань свідків й інших об'єктивних даних, суд має справу з думкою постраждалого щодо його негативних переживань. Так, на думку

М. О. Ерделевського, заява позивача про те, що він зазнав фізичні або моральні страждання, є прямим доказом факту завдання моральної шкоди [18]. Окремі фахівці вважають, що думки все ж таки необхідно відділяти від фактів. Наявність в позовній заяві відомостей щодо сили страждань людини є підставою для перевірки на вірогідність, оскільки емоційна охопленість знижує рівень реалістичності оцінки того, що відбувається. Достовірність думки постраждалої особи щодо ступеня своїх страждань знижується внаслідок його матеріальної зацікавленості у вирішенні справи [17]. В.В.Романов, в якості приводу для проведення судово-психологічної експертизи розглядає ознаки сильних емоційних хвилювань, психічні травми, про які свідчить сам суб'єкт або його близькі, інші особи, які спостерігали за ним після завдання шкоди [9, с. 11–12].

На вирішення експерту-психологу можуть бути винесені орієнтовні питання про встановлення факту завдання моральної шкоди [6]:

Чи є у підекспертної особи зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

Чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмувальною для особи? Якщо так, то чи завдані особі страждання (моральна шкода)?

Чи спричинені особі страждання (моральна шкода) за умов ситуації (зазначаються умови ситуації), що досліджується у справі?

Якщо особі завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?

Казуальне завдання полягає у встановленні причинно-наслідкового зв'язку між негативними змінами психічної діяльності постраждалого та діями (бездіяльністю) особи, яка завдала шкоди [2]. В такому випадку, одним із питань, які можуть бути поставлені на вирішення експерта-психолога є таке: Чи є ознаки несприятливих змін підекспертної особи, якщо є, то в чому вони полягають? Якщо такі зміни виявлені, то чи не перебувають вони у причинному зв'язку з діями відповідача?

Причинно-наслідковий зв'язок між правопорушенням та негативними змінами психічної діяльності, констатують за наявності одночасно двох обов'язкових ознак: факт тимчасового зв'язку психічної діяльності постраждалого й ситуації завдання шкоди, включаючи випадки відстроченої реакції на травмуючи подію; особистісна значущість для постраждалого порушеного права й змін, що логічно пов'язані із завданням моральної шкоди. Причинно-наслідковий зв'язок може бути прямим (безпосереднім) та опосередкованим. Прямий причинний зв'язок встановлюється, коли негативні зміни психічної діяльності відбуваються лише внаслідок завдання шкоди. Опосередкований причинний зв'язок визначається у випадках, коли є факти, які свідчать про те, що зміни психічної діяльності відбулися і без завдання шкоди, коли пра-

випорушення стало посилюючим фактором на фоні такого, що вже існує, негативного психічного стану. Визначення й прогноз несприятливих змін психічної діяльності постраждалого є можливим за результатами дослідження динаміки психічного стану з часу правопорушення до психологічного обстеження, а також вивчення змін в різноманітних сферах життєдіяльності. В ході експертизи досліджуються зміни у сферах психічної діяльності, зокрема: 1) у ціннісно-мотиваційній, когнітивній, емоційно-вольовій, діяльнісно-практичній, міжособистісно-соціальной; 2) специфіка психічного стану – стрес, фрустрація, внутрішній конфлікт, криза, пограничні патологічні стани – депресія, після травматичний стресовий розлад, психічні розлади; 3) зміни у сферах життєдіяльності: фізичне та психічне здоров'я, родина, соціальний статус, міжособистісні стосунки, матеріальний стан [4, с. 23].

Як і в будь-якому іншому виді судових експертиз, межі компетенції експерта зумовлюються трьома універсальними критеріями: юридичним, гносеологічним і етичним. Експерт не має права надавати юридичну кваліфікацію діянням учасників процесу. Отже, перед експертом-психологом не можуть бути поставлені й вирішені питання щодо наявності факту завдання моральної шкоди, факту моральних страждань. Завданням експерта-психолога є встановлення психологічної складової моральної шкоди – негативних змін психічної діяльності. Визначення фізичних страждань до компетенції психолога не входить. Компетенція експерта обмежена гносеологічно – рівнем розвитку психологічної науки та її прикладних дисциплін, в тому числі психодіагностики. Специфіка предмету експертизи даного виду визначена тим, що під психологічними критеріями моральних страждань розуміють негативні зміни психічної діяльності, порушення адаптації, погіршення якості життя, особистісні зміни як у ціннісно-мотиваційній сфері, так і патологічні зміни особистості. Якщо адаптація постраждалої особи порушена під впливом не патологічних (психологічних та соціально-психологічних факторів), то дослідження ступеню дезадаптації, змін психічної діяльності, характеру впливу дій або бездіяльності особи, яка завдала шкоду, знаходиться в компетенції психолога [2].

Методологія експертно-психологічного дослідження моральної шкоди охоплює такі аспекти: вивчення матеріалів справи або кримінального провадження, медичної документації, в котрих необхідно виокремити факти, що відбивають негативні зміни у психічній діяльності підекспертної особи; проведення клінічного інтерв'ю (бесіди) експертною особою; проведення експериментально-психологічного дослідження й спостереження з метою оцінки суб'єктивної картини негативних змін у психічній діяльності підекспертного (моральних страждань) внаслідок завдання шкоди; інтеграції результатів експериментального дослідження, клінічного інтерв'ю, матеріалів справи та аналізу медичної документації, з метою визначення структури порушень і збережених ланцюгів психічної діяльності в цілому [11]. Експертна оцінка з оформленням висновку експерта.

Зміст поставлених перед експертом питань обумовлює використання відповідних психологічних методик, спрямованих на обстеження індивідуально-психологічних властивостей людини (характеру і рівня протікання психічних процесів, особистісних властивостей) та емоційних проявів під впливом певних життєвих подій, а також методик, що дозволяють структурувати особливості психологічних аспектів з урахуванням конкретних обставин за цивільною справою або кримінальним провадженням, з метою подання їх у кількісних показника. До експериментально-психологічних методів при проведенні судово-психологічної експертизи моральної шкоди можна віднести: методи дослідження психічних функцій, пізнавальних процесів, інтелекту; методи дослідження особистості (методи дослідження темпераменту й властивостей вищої нервової системи, методи дослідження характеру, окремих рис особистості, інтегративних типів особистості); методи дослідження самосвідомості та самооцінки; методи дослідження цінностей, соціальних установок; методи дослідження емоційно-мотиваційної сфери; методи дослідження саморегуляції; методи дослідження функціональних та емоційних станів.

На даний час, розроблено алгоритм експертної діагностики моральної шкоди, який включає в себе структуру дослідження й послідовність дій з вирішення кожної експертної задачі [1]. Алгоритм судово-психологічного дослідження із встановлення факту завдання моральної шкоди містить в собі такі етапи: аналіз анамнестичної, біографічної інформації цивільної справи, суб'єктивного звіту, експериментальних даних з метою ретроспективного аналізу особистості підекспертної особи до обставин, що досліджуються, з аналізом відомостей щодо якості адаптації досліджуваного у всіх значимих галузях – соціальної, міжособистісної, сімейної, професійної адаптації, соматичного (психосоматичного) функціонування; психологічний аналіз ситуації завдання моральних страждань, обставин, за яких підекспертній особі були завдані ці страждання, із психологічною верифікацією стану, який виник безпосередньо після травмуючи обставин, з аналізом обставин, котрі мали суб'єктивно підвищене травмуюче навантаження; психологічною оцінкою наявності (відсутності) причинного зв'язку між стражданнями позивача і діями відповідача; аналіз динаміки змін стану, які відбулися з часу завдання моральних страждань, з оцінкою актуального стану, що включає якісно-кількісний аналіз експериментальних показників, суб'єктивних оцінок, показань свідків, медичної документації, відомостей щодо динаміки змін, ступеню виразності, глибини, обсязі змін, які відбулися у підекспертної особи (рівень змін особистісного реагування, визначення сфер життєдіяльності, в котрих відбулися зміни, характер та глибина порушень соціальної адаптації, наявність/відсутність загострення або поява таких, що раніше не були зафіксовані психічних або соматичних розладів); інтегральний аналіз отриманих відомостей із психологічною оцінкою прогнозу наслідків і зворотності змін, які настали.

Висновки. Встановлення індивідуально-психологічних особливостей, як одного з видів доказів за цивільними справами або кримінальними провадженнями про компенсацію моральної шкоди, допоможе суду диференційовано та на основі наукових даних приймати рішення не лише про наявність моральної шкоди, а й ступінь її тяжкості.

Потребує подальшої розробки питання розрахунку розміру компенсації, заподіяної моральної шкоди у грошовому еквіваленті, а саме розробки нової або удосконалення існуючих методик щодо встановлення розміру компенсації нанесеної моральної шкоди та її затвердження у встановленому порядку.

Перелік посилань

1. *Дьячкова И. С., Пчельников Ю. М.* Судебно-психологическая экспертиза морального вреда // Психология и право в современной России: сб. тез. участников Всероссийск. конф. по юрид. психологии с междунар. участием / МГППУ. Москва, 2012. (Коченовские чтения).
2. *Бердников Д. В., Калинина А. Н., Шипшин С.С.* Возможности судебной психологической экспертизы по делам о компенсации морального вреда: информ. письмо для экспертов // Теория и практика судебной экспертизы. Москва, 2008. № 4 (12). С. 143-149.
3. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень:* наказ Мініюсту України 08.10.1998 № 53/5 (із змінами, внесеними згідно з Наказами Мініюсту України № 1350/5 від 27.07.2015) [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98
4. *Калинина А. Н.* Теоретические и методические основы судебной психологической экспертизы по делам о компенсации морального вреда: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. 28 с.
5. *Ломов Б. Ф.* Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва, 1984. С. 92-104, 112-114.
6. *Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень:* наказ Мініюсту України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98
7. *Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди:* постановою Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995 року № 4 . [Електронний ресурс]. Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS95027.htm
8. *Ресстр методик проведення судових експертиз* [Електронний ресурс.] Режим доступу: <http://gmpse.minjust.gov.ua>
9. *Романов В. В.* Актуальные проблемы судебно-психологической экспертизы в уголовном и гражданском процессе. Москва; Воронеж, 2001. С. 11–12.
10. *Сахнова Т. В.* Экспертиза в суде по гражданским делам. Москва, 1997. 278 с., с.48.
11. *Сафуанов Ф. С.* Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. Москва, 1998.
12. *Сафуанов Ф.С., Харитонова Н.К., Дозорцева Е.Г.* и др. Компетенция комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы по делам о компенсации морального вреда // Практика судебно-психиатрической экспертизы / ГНЦС и СП им. В.П. Сербского. Москва, 2005. Сб. 43. С. 337–347.

15. *Секераж Т. Н.* Теоретические и методические основы диагностики "порока воли" в судебной психологической экспертизе: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 179 с.
16. *Толстиков Н.* Компенсация морального вреда // Законность. 2006. № 11.
17. *Утехин С. В., Южанинова А. Л.* К вопросу о назначении судебной психолого-медицинской экспертизы в делах по нанесению морального ущерба гражданам // Методы психологии. Ростов н/Д, 1997. Т. 3, вып. 1. С. 253-255.
18. *Холопова Е. Н.* Правовые основы судебно-психологической экспертизы по факту морального вреда в уголовном судопроизводстве. Калининград, 2003. 112 с.
19. *Южанинова А. Л.* Судебно-психологическая экспертиза в гражданском процессе. Судебно-психологическая экспертиза по делам о компенсации морального вреда. Саратов, 2000. С. 14.
20. *Эрделевский А. М.* Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. Москва, 2007. 272 с.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПО ДЕЛАМ О КОМПЕНСАЦИИ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА

О. В. Ходанович

Рассматриваются проблемы и перспективные направления развития судебно-психологической экспертизы с позиции разработанности экспертных критериев судебно-психологической оценки юридически значимых особенностей подэкспертных лиц. Показана необходимость разработки ее теоретического и методологического обеспечения. Рассмотрены особенности исследования морального вреда в рамках проведения судебно-психологической экспертизы. Проведен анализ понятия «моральный вред» в психологическом аспекте. Отмечается необходимость проведения основанных на практике научных изысканий в данной области экспертизы. В статье проанализированы мнения ученых касательно алгоритма экспертной диагностики морального вреда. Выделены основные психодиагностические задачи судебно-психологической экспертизы по делам о компенсации морального вреда. Очерчены проблемные вопросы использования экспертных методик определения размера компенсации морального вреда.

DETERMINATION OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS IN CASES OF MORAL DAMAGE

O. Khodanovych

The paper examines key problems and encouraging trends in the evolution of forensic psychological evaluation of legally relevant characteristics of examinees. It argues the necessity of its theoretical and methodological support. The analysis of the concept of "moral damage" in psychological approaches have made. The need for continued practice-based scientific inquiry in this area of forensic science is emphasized. The article analyzes the opinions of scientists about an algorithm of expert diagnosis of moral damage. This work shows the basic psychodiagnostic tasks of psychological expertise in court in cases of moral damage. Additionally, the problems of use of professional techniques to determine the amount of compensation for the emotional distress were discussed in this article.